

УДК 340.17

**ДО ПИТАННЯ КРИТИЧНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
У ПОРІВНЯЛЬНОМУ ПРАВознавстві**
ON THE QUESTION OF CRITICAL LEGAL STUDIES IN COMPARATIVE LAW

Олійник М.С.,
*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
факультету з підготовки слідчих
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Розробляється поняття «критично-правових досліджень» стосовно українського національного законодавства. Висвітлюється поняття «критики», окреслюється його сучасне розуміння. Аналізується відношення науковців до застосування критики в порівняльному правознавстві, здійснення критично-правових досліджень.

Ключові слова: критика, критично-правові дослідження, критична функція порівняльного правознавства, запозичення, правовий трансфер.

Разрабатывается понятие «критически-правовых исследований» относительно украинского национального законодательства. Освещается понятие «критики», определяется его современное понимание. Анализируется отношение ученых к применению критики в сравнительном правоведении, осуществления критически-правовых исследований.

Ключевые слова: критика, критически-правовые исследования, критическая функция сравнительного правоведения, заимствования, правовой трансфер.

Being developed the concept of «critical legal studies» on the Ukrainian national legislation. Highlighted the concept of «criticism» is defined as its modern understanding and. Analyzes related to the use of scientific criticism in comparative law, the implementation of critical legal studies.

Key words: criticism, critical legal studies, critical function of comparative law, borrowing, legal transfer.

Постановка проблеми. У період інтеграції, гармонізації права та тотальної глобалізації суспільного життя в Україні продовжуються процеси побудови правової демократичної держави. Все частіше можна зустріти процеси запозичення правових норм, інститутів, які притаманні правовим системам інших держав у правову систему України. Безперечно, що державотворення та правотворення потребує створення нових правових інститутів, нових норм, впровадження механізмів їхнього регулювання, однак варто враховувати те, що будь-яка необхід-

ність та можливість запозичення повинна бути детально та правильно вивчена, оцінена та аргументована з точки зору їхньої доцільності, допустимості та відповідності певним соціокультурним, економічним, політичним, правовим умовам, релігійним, моральним, ментальним та культурним принципам. Важливість критично-правових досліджень варто окреслити шляхом окремого виділення критичної функції порівняльного правознавства, яка є надзвичайно актуальною процесі побудови громадянського суспільства та правової держави в Україні.

Стан дослідження. У загальнотеоретичному аспекті ця проблема не ставилася, і, відповідно, відсутнє її комплексне дослідження. Можна виділити лише окремих науковців, які опосередковано торкалися питання важливості критично-правових досліджень, виділяючи: критично-правовий аналіз західної компаративістики як предмет порівняльного правознавства (В. Кудрявцев, В. Туманов), однак ця критика стосувалась правових інститутів буржуазного світу; критично-правові дослідження як радикальний політичний рух в Сполучених Штатах Америки (що було предметом дисертаційного дослідження Д. Сметанникова); критичну мету порівняльного правознавства (О. Львова, М. Савчин); критичну функцію порівняльного правознавства (О. Тихомиров, І. Ситар та ін.); критичну функцію функціоналізму (Р. Майклз). Варто зазначити, що важливе значення також мають роботи провідних компаративістів, а саме: Х. Бехруза, Р. Давида, Х. Кьотца, Р. Леже, М. Марченко, А. Саїдова, Д. Сметанникова, К. Цвайгерта та інших. Таким чином, зважаючи на недостатній розгляд та аналіз поняття «критично-правового дослідження», що є актуальним для сучасної України, варто детально проаналізувати дане питання з метою подальшого практичного застосування результатів науково-дослідної роботи.

Метою статті є сформування поняття «критично-правові дослідження», визначення їхньої ролі для законотворців та для побудови національної правової системи України, а також зазначення необхідності окремого окреслення критичної функції порівняльного правознавства, вказавши на її значення для якісної побудови нових правових інститутів.

Виклад основних положень. Порівняльне правознавство – це досить молодий, порівняно нещодавно створений напрямок вивчення права, тому виникають певні труднощі з визначенням його предмета. В. Д. Ткаченко, погоджуючись з тим, що таким предметом в узагальненому вигляді є розробка теорії порівняльно-правового методу і дослідження на його підставі загальних принципів та закономірностей виникнення, функціонування і розвитку різних правових систем [1, с. 14], пропонує його більш розгорнутий вигляд, в якому вперше було визнано одним з елементів предмета порівняльного правознавства порівняльне вивчення досвіду різних країн у забезпеченні основних прав і свобод людини і громадянина [2, с. 9-10], однак автор не приділив уваги критичності порівняльно-правових досліджень.

Спроби конкретизувати предмет порівняльного правознавства були зроблені ще в радянський період, однак вчені В. М. Кудрявцев та В.О. Туманов, крім загальноприйнятих елементів предмету окреслили коло проблем, що також повинні були стати предметом порівняльних досліджень, а саме:

- історико-порівняльна проблематика;
- критичний аналіз західної компаративістики;
- порівняльний аналіз правосвідомості, правотворчої та правозастосовчої діяльності, ролі юридичних професій;
- порівняльна юридико-соціологічна проблематика [4, с. 62-63].

Таким чином, можна звернути увагу на те, що вчені були першими, хто виділили критичність погляду на зарубіжний досвід як предмет порівняльного правознавства, вказавши на неї як на критичний аналіз західної компаративістики.

В. О. Туманов зазначає, що в методологічному плані йдеться про критику, орієнтовану на буржуазну юриспруденцію з точки зору наукового соціалізму. Автор вказує, що дослідження критики буржуазних вчень були досить об'ємними та багатограними, адже автори при з'ясуванні істинного значення західної традиції права не упускали жодної можливості критики шкіл буржуазної правової

думки. Дослідник в основному звертає увагу на аналіз західних інститутів та їхній аналіз у відповідності до тогочасного соціалістичного права [4, с. 62-63].

Проте, виникає питання чи справді критичний аналіз порівняльно-правових досліджень виступає саме предметом науки порівняльного правознавства, оскільки існують також інші версії. Варто виокремити вчених, які окремо виділяють критичну функцію порівняльного правознавства та тих, хто вказує на існування критичної мети порівняльного правознавства.

Слід звернути увагу і на те, що хоча науковці і виходять з одного й того ж загального твердження про багатогранність і багатофункціональність порівняльного правознавства, компаративісти різних країн вирішують питання про його конкретні функції і цілі по-різному [5, с. 130].

Сукупністю завдань, що характеризують призначення порівняльного правознавства та його своєрідну природу називають мету порівняльного правознавства. Вона є динамічною категорією, що не лише формується, а й змінюється під впливом певних загальносоціальних та соціально-правових факторів. Поряд з критичною метою порівняльного правознавства виділяють також і мету пізнавальну, інформаційну, аналітичну, інтегративну, пропагандистську, прогностичну та навчальну. При цьому зазначають, що «критичне порівняння» було переважною метою у співставленні правових систем капіталізму і соціалізму, а іншу вісь критичної оцінки пронизують численні дослідження іноземних законодавств. Саме завдяки критичному підходу до порівняльного вивчення державно-правових явищ з'ясовуються: а) негативні процеси, що відбувалися в минулому або протікають на сучасному етапі в правовій сфері; б) встановлюються відмінності та розбіжності у законодавстві як однієї країни, так і декількох держав; в) з'ясовуються причини, що призвели до певних недоліків у правовому житті суспільства; г) визначаються можливі шляхи їх усунення [6, с. 150-155.]. Як на невід'ємний елемент мети порівняльного правознавства вказує і М. В. Савчин, виділяючи критичний порівняльний аналіз певних особливостей правових систем. Він вдало повертає увагу до факту, що критична мета компаративістики повинна бути спрямована у конструктивне русло, а не слугувати певним політичним цілям держави, що було властиво радянській юриспруденції при порівняльному аналізові соціалістичного і капіталістичного права [7, с. 54]. Адже і справді, критика західної компаративістики застосовувалась і раніше, проте ознайомлення із зарубіжними конструкціями права мало на меті лише виключно критичне негативне ставлення до правових інститутів заходу, із запереченням будь-яких нововведень. Ідеальною системою вважалась лише радянська. Сучасні компаративісти повинні бути ознайомленими із правовими системами інших країн, однак вони також зобов'язані реально оцінювати зарубіжний досвід і дивитися на нього крізь призму доцільності, необхідності чи можливості розгляду питання про запозичення зарубіжного нормотворчого досвіду.

Стосовно функцій порівняльного правознавства, то вони як і функції будь-якої науки відображають основні напрями, через які проявляється їхня суть та зміст, необхідність їхнього існування, а також допомагають краще зрозуміти предмет та мету дослідження. Разом з метою, саме функції розширюють предмет дослідження порівняльного правознавства.

Науковці по-різному підходять до співвідношення між функціями і цілями порівняльного правознавства. Як зазначає у своїй роботі М. Н. Марченко, автори діляться на тих, хто розглядає їх як певний симбіоз та тих, що при визначенні цілей і функцій порівняльного правознавства не тільки не обмежуються їхнім простим виявленням і перерахуванням, але й аналізують цілі та функції порівняльного правознавства відповідно до його сторін (як методу,

самостійної галузі знань тощо) та намагаються класифікувати їх за природою, характером, реальною значущістю у житті світового співтовариства і кожної, окремо взятої держави [5, с. 131].

Згідно з поглядами К. Цвайгерта, першорядною функцією порівняльного правознавства є розширення сфери пізнання. Стосовно інших функцій порівняльно-правового дослідження, то в працях німецьких компаративістів вказується на них як на: усвідомлене проникнення в різні соціуми і культури нашої планети, з метою стимулювання процесів відмирання закоренілих національних забобонів і поліпшення взаєморозуміння між народами; виняткову користь порівняльно-правових досліджень для правових реформ в країнах, що розвиваються; стимулювання посередництвом порівняльно-правових досліджень постійної критики власного порядку з метою подолання національної правової обмеженості. Також окремо виділяють і функції порівняльного правознавства, які мають особливе практичне значення: результати порівняльно-правових досліджень як матеріал для законодавця, як інструмент для тлумачення законодавства, значення порівняльного правознавства для юридичної освіти і його роль в уніфікації права [8, с. 28-29]. Таким чином, автор також вказує на критику, однак він пропонує критикувати порядок національної правової системи, оскільки вбачає небезпеку правової обмеженості.

На думку Ю. О. Тихомирова, порівняльне правознавство включає виконання таких функцій, як: інформаційна, аналітична, критична, інтеграційна і домінантна [9, с. 8]. Дані функції автор виводить виходячи з покладених перед компаративістикою цілей. Стосовно критичної функції, автор вказує, що така функція може вирішуватися як в загальних політичних оцінках, так і в негативній оцінці положень окремих законів, які принижують інтереси зарубіжних держав або містять у собі відмінності від міжнародних документів, а її критична спрямованість досить динамічна і залежить передусім від динаміки суспільної ситуації всередині тієї чи іншої держави чи у світовому співтоваристві [10, с. 40-41].

Х. Бехруз виділяє гносеологічну, методологічну, інтеграційну функції, функцію деідеологізації правових доктрин і теорій, а також виховну, наукову та освітню функції. Автор також зазначає, що їх можна умовно розділити на дві великі групи: теоретичні та практичні (прагматичні), вказуючи, що теоретичні функції забезпечують якісне зростання в розвитку не тільки порівняльно-правового, але й усього юридичного знання в цілому, а практичні функції порівняльного правознавства направлені на виконання конкретних завдань правової практики, що виникають перед різними правовими системами окремо, так і перед цілими правовими сім'ями [11, с. 17].

Беручи за основу дану класифікацію поділу на теоретичні та прагматичні, І. М. Ситар розширив перелік функцій порівняльного правознавства, додавши до попереднього переліку: інформаційну, аналітичну функції, функцію розвитку правосвідомості, пропагандистську, конвергенційну, функцію уніфікації права та критичну функцію [11, с. 56]. Стосовно останньої, автор вказує, що в радянський період дана функція була більш зумовлена саме суб'єктивними факторами, оскільки декларувалися досягнення соціалістичного способу життя і загалом всього, що з ним пов'язане. Також зазначає, що критична функція порівняльного правознавства зводиться до демонстрації незадоволення однієї країни стосовно іншої у сфері конституційного, торгового, митного, банківського, фінансового, еміграційного законодавства [12, с. 64].

У літературі також виділяють і такі функції, які є традиційними для юридичної науки, проте модифіковані щодо особливостей предмета порівняльного правознавства. Так, Д. В. Ткаченко виділяє пізнавальну, евристичну функції, функцію наукового передбачення, методологічну

функцію та функцію допомоги практиці. Крім цих, автор виділяє й специфічні функції. Це, зокрема, функція подолання ізоляції національної правової системи та національної обмеженості правового мислення, функція збагачення національної правової системи правовим досвідом інших народів завдяки його проникненню у правову культуру, функція гармонізації та уніфікації національної правової системи [2, с. 15-17].

А. Х. Саїдов виділяє окрему тему в загальній частині своєї книги та окреслює чотири функції порівняльного правознавства, до яких відносить: наукову, освітню, практичну функції та функцію міжнародної уніфікації права [13, с. 95-113].

Як видається на перший погляд, критичність стосовно порівняльно-правових досліджень іноземного права та законодавства варто було б виділити в окремий підхід порівняльного дослідження, вивчення та застосування здобутків зарубіжного права, однак, на нашу думку це виглядає не зовсім правильним, оскільки загальноприйнятим є виділення нормативного та функціонального підходів при проведенні порівняльно-правових досліджень. При чому більшість науковців відносить їх до видів та способів порівняльного правознавства. Так, А. Х. Саїдов вказує, що при нормативному порівнянні (формально-юридичному, догматичному) як при способі порівняльно-правового дослідження відправною точкою є подібні правові норми, інститути, законодавчі акти. Проте, недоліки цього підходу, способу дослідження привели до функціонального порівняння, яке починається з висування певної соціальної проблеми, а вже потім відбувається пошук правової норми або інституту, за допомогою яких цю проблему може бути вирішено. Однак і при такому порівнянні варто враховувати не лише те, що право в соціальній сфері може стати «розмитим», а й те, що для його застосування компаративіст «повинен бути одночасно соціологом, істориком права, антропологом та юристом, який знає сучасне право», що на практиці реалізувати доволі важко [13, с. 48-53].

В літературі компаративісти також виділяють макрота мікропорівняння. Так, на відміну від макрорівня, порівняльне правознавство на мікрорівні має справу не з загальнотеоретичними проблемами, а з спеціальними правовими інститутами або проблемами, тобто з правилами, які використовуються для вирішення повсякденних конкретних проблем і конфліктів інтересів [8, с. 13]. Беручи до уваги подані класифікації, американський вчений Р. Майклз, виділяє окремо підходи до мікропорівняння: функціоналізм, порівняльна історія права, вивчення правових трансплантатів і порівняльне вивчення правових культур права [14, с. 190]. Автором пропонується також виділення функцій функціоналізму, серед яких, поряд з епістемологічною, порівняльною, презумптивною, формалізуючою, оцінною та універсалізуючою функціями виділяє також критичну функцію [14, с. 206].

Так, Р. Майклом, критична функція функціонального аналізу розглядається в різному розумінні: як толерантне ставлення до іноземного права, як критика іноземного права, як критика нашого власного права і як критика права в цілому. Також він зазначає, що заміна та адаптація, методи вирівнювання різних правових порядків вимагають функціонального порівняння [14, с. 218]. Автор вказує, що функціоналістське порівняння може допомогти в критиці іноземного права, особливо коли правова система наполягає на своїй культурній автономії, хоча відділити «хорошу» культуру від «поганої» важко, оскільки внутрішньому спостерігачу не вистачає критичної перспективи, а зовнішньому бракує достатнього її розуміння, а ще воно може бути корисним при підготовці ґрунту для критики, тому що поєднує в собі два важливих моменти: усвідомлення культури з одного боку та перспективи – з іншого. Хоча з іншого боку, функціоналістське порівняння менш ефективне при критиці свого власного права через те, що ми не можемо

легко стверджувати, чи є іноземне право кращим, ніж наше власне, визнання різних рішень за кордоном не вказує нам на недоліки у себе вдома [14, с. 220].

Відносно критично-правових досліджень зовсім недавно здійснювалось дисертаційне дослідження В. Д. Сметанниковим на тему: «Школа критических правовых исследований». Однак, автор намагався висвітлити рух критичних правових досліджень як популярний радикальний політичний рух, про що свідчить прагнення учасників руху змусити більшість людей засумніватися в справедливості, обґрунтованості і виправданості існуючих соціальних політичних і правових інститутів. В якості його найважливіших політичних завдань виступають: критика сучасного ліберального суспільного устрою, відмова від боротьби за часткові реформи, які здатні, на лише підтримувати ліберальний статус-кво і вироблення основних положень новітньої соціальної теорії, альтернативної існуючим [15, с. 5-8].

Підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити висновок про відсутність однозначного твердження стосовно відношення до критики, критично-правових досліджень, критично-правового аналізу, однозначного виділення як мети, функції, підходу чи школи. Не відведено необхідної уваги цим поняттям, явищам. Проте, вони є досить важливими, їх варто використовувати в своїй науковій та пізнавальній роботі як стосовно власного національного права, так і стосовно вивчення іноземного права, з точки зору якості регулювання суспільних відносин правовими інститутами та необхідного критичного погляду на можливість, доцільність, необхідність запозичення відповідних зарубіжних правових норм та правових інститутів.

Варто повернутися все таки, до поняття критики, критично-правових досліджень. Так, ще в 1781 році, у Ризі вийшло в світ перше видання Е. Канта «Критика чистого розуму». У передмові до своїх перших видань Е. Кант сформулював основне завдання – здійснити «критику здатності розуму у відношенні до всього пізнання», а предметом критики назвав «природу самого пізнання». Так, як зазначав автор, здійснена в математиці, розпочата в природознавстві і одержавши майбутнє в метафізиці «революція в способі мислення» зведена ним до формули: «предмети повинні узгоджуватися з нашим пізнанням», при чому дана відмінність між апіорним (безумовно незалежним від будь-якого досвіду) та апостеріорним (одержаним з досвіду) пізнанням. Як зазначав Е. Кант, здатність розуму – це здатність: 1) робити опосередковані висновки, чи умовиводи; 2) виробляти поняття; 3) давати правила (розум є здатністю давати правила); 4) створювати єдність правил розуму по принципам [16, с. 327-328].

За загальним правилом зазначається, що критика (нім. *kritik*; фр. *critique*; рос. критика; англ. *criticism*) – з грец. *kritike* – мистецтво судити, оцінювати. В класичній філософії – це поняття, що фіксує у своєму змісті аналітичний розгляд соціально (культурно) артикульованого об'єкта (концепції), основу на експліцитному розгляді його вихідних соціокультурних підстав, органічно припускаючи постановку під сумнів їх істинності чи правомірності. Епоха класичної філософії, реалізуючи атрибутивно-притаманну їй функцію експлікації світоглядних основ культури, була рефлекторно усвідомлена цією філософією як «істинне століття критики» (Е. Кант). Відносно філософії модернізму, класичним прикладом критики цього періоду може служити марксистська програма «критика критичної критики», методологічний пафос якої (діалектика, по Марксу, «ні перед чим не схиляється і за самою суттю своєю критична і революційна») об'єктивно може бути поширений і на її власну аксіологічну основу. У філософії ж постмодернізму – термін, що означає традиційно-класичний спосіб відношення до тексту, що полягає в інтерпретації останнього, виходячи з обраної системи зовнішніх критеріїв (погляд зовні), і протиставлений в контексті постмо-

дерністської текстології іманентного підходу до тексту (внутрішній погляд) [17, с. 345].

Згідно зі словником Ожегова, критика (від грец. *kritike* – мистецтво розбирати – судити): 1) розбір (аналіз), обговорення чого-небудь з метою дати оцінку; 2) негативне судження про що-небудь (в науці, мистецтві, суспільному житті і т. д.), вказівка на недоліки; 3) дослідження, наукова перевірка достовірності, автентичності чого-небудь (напр., критика тексту, критика історичних джерел) [18]. У словнику Даля критика розглядається як пошук і судження про достоїнства та недоліки якої-небудь праці, осіб, твору, як судження про події, очищення їх від прикрас і спотворень [19]. Влучно зазначено ще одну з характеристик даного поняття, згідно з якою, критика – це одна з найважливіших здібностей людини, що оберігає його від наслідків помилок і помилок [20].

Також виділяють і наукову критику, вказуючи, що це іманентна цінність науки, необхідна умова і найважливіший метод її вдосконалення і розвитку, один з обов'язків будь-якого вченого по відношенню до будь-якого фрагменту наукового знання, в тому числі до своїх власних концептуальних побудов і поглядів. Основа наукової критики – сумнів в безумовній істинності і остаточній обґрунтованості будь-якого елемента наукового знання, а тим більше – позанукового. Способами наукової критики називають аналіз продуктів наукової діяльності на їх відповідність прийнятим стандартам, ідеалам і нормам наукової діяльності, аналіз самих стандартів з точки зору їх універсальності, ефективності та корисності. Також зазначається, що наукова критика – це єдина ефективна протиотрута проти догматизму і авторитаризму в науці. Однак її абсолютизація, перетворення на самоціль веде до односторонніх і згубних для існування науки стратегіям наукового критиканства і безкрайнього релятивізму. Міра «критичності» виробляється в процесі конкретних наукових комунікацій членів наукового співтовариства на основі здорового глузду і наукового консенсусу [21].

Отже, критика – це одна з найцінніших здатностей людини, яка полягає в умінні здійснювати пошук, перевірку, аналіз та оцінку матеріалу стосовно інформації, яка її цікавить та вміє робити аргументовані висновки про переваги та недоліки досліджуваного питання, досліджуваних об'єктів. Перевагою таких здібностей є збереження людини від помилок та негативних наслідків таких помилок, які могли б настати у випадку незастосування критичного аналізу чи дослідження.

Критика завжди відігравала одну з провідних ролей в науковому дослідженні, оскільки виступає індикатором того, що потрапило під її приціл, потребує змін, а можливо свідчить про повне їх неприйняття. Критика виступає загальним тлом для будь-якої методології [15, с. 98].

Процедури аналізу органічно складовою входять у будь-яке наукове дослідження і зазвичай створюють його першу стадію, коли дослідник переходить від нероздільного опису об'єкта, що вивчає до виявлення його побудови, складу, а також характеристик та ознак [22, с. 97]. У свою чергу, під науковим дослідженням розуміють процес створення нових наукових знань, один з видів пізнавальної діяльності. Поряд з емпіричним, виділяють і теоретичний рівень дослідження, на якому висуваються і формуються загальні для даної предметної області закономірності, які дозволяють пояснити раніше відомі факти та емпіричні закономірності, а також передбачити майбутні події та факти. Кінцевим результатом наукового дослідження є остаточне формулювання нових фактів і законів, одержання пояснень чи наукових передбачень [23, с. 168].

Висновок. Таким чином, можна сказати, що критично-правові дослідження що нас цікавлять, та стосуються критичного погляду на правовий досвід зарубіжних країн – це вид пізнавальної діяльності у сфері права, який полягає в оцінці та аналізі розвитку правових інститутів іноземних держав та критичному підходу до можливого, доцільного чи

необхідного запозичення або врахування їхнього позитивного досвіду з метою удосконалення власного законодавства та запобігання настанню негативних наслідків, які можуть чи могли б виникнути у зв'язку з використанням правових норм інших правових систем не врахувавши перед цим усіх принципів та умов, яким повинні відповідати норми, що їх прагнуть використати законотворці. Характеру критично-правових досліджень повинні відповідати усі процедури ознайомлення з правовим досвідом інших країн, оскільки навіть маючи на меті здійснити імплементацію правових норм, варто враховувати, що не все можна запозичувати з інших країн, навіть врахувавши що для них їхній досвід став успішним та дієвим. У будь-якому випадку варто враховувати, правові норми створюються на запит відповідного су-

спільства та його умов існування, тому при пошуку вирішення проблемних питань варто звертати увагу на те, що норми створюються у відповідних соціально-культурних, економічних, політичних, правових умовах, а також на основі моральних, релігійних, культурних принципів, з урахуванням традицій та менталітету. Тому неможливо знайти ідеального варіанту, який можна було б беззаперечно застосувати до потреб та на вимоги власного суспільства. Варто пам'ятати, що не лише не все можна запозичувати, а й не все нам підходить, як би ідеально ці норми чи інститут не регулювали правові відносини у своїй правовій системі. Тому критично-правові дослідження повинні стати напрямком дослідження (функцією) порівняльного правознавства, що краще дозволить зрозуміти як предмет, так і мету такого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лисенко О. М. Порівняльне правознавство як наука та його місце в системі юридичних наук : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київ. нац. ун-т. – К., 2001. – 19 с.
2. Порівняльне правознавство : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов ; За ред. В. Д. Ткаченка. – Х. : Право, 2003. – 274 с.
3. Кудрявцев В. П., Туманов В. А. К итогам X международного конгресса сравнительного правоведения // Советское государство и право. – 1979. – №4. – С. 57-63.
4. Туманов В. А. Избранное / В. А. Туманов. – М.: Норма : Инфра-М, 2010. – 736 с.
5. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть : учебник для юридических вузов. – М. : Издательство «Зерцало», 2001. – 560 с.
6. Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження) : монографія / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: «Видавництво «Фенікс», 2007. – 430 с.
7. Порівняльне правознавство. Загальна частина : навчальний посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 288 с.
8. Цвайгерт К., Кётец Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : В 2-х тт. – Том I. Основы : Пер. с нем. – М. : Междунар. отношения, 2000. – 480 с.
9. Тихомиров Ю. А. Право: национальное, международное, сравнительное // Государство и право. – 1999. – № 8. – С. 5–12.
10. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. – М. : Норма, 1996. – 432 с.
11. Бехруз Х. Порівняльне правознавство : підручник. – Одеса : Фенікс, 2009. – 464 с.
12. Ситар І. М., Чорнобай О. Л. Порівняльне правознавство: основні категорії : навчально-методичний посібник / І. М. Ситар, О. Л. Чорнобай. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 176 с.
13. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / Под ред. В. А. Туманова. – 448 с.
14. Майклз Р. Функціональний метод порівняльного права. Переклад з англ. О. Кресіна // Науково-практичний фаховий журнал «Порівняльне правознавство». – 2012. – №№1–2. – С. 189–228.
15. Сметанников Д. С. Школа критических правовых исследований : дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.01 / Сметанников Дмитрий Станиславович. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 149.
16. Новая философская энциклопедия : В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд ; Научно-ред. Совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – М. : Мысль, 2010. – Т. II. – 2010. – 634, [2]с.
17. Постмодернизм. Энциклопедия. – Мн. : Интерпрессервис ; Книжный Дом. 2001. – 1040 с. – (Мир энциклопедий).
18. Толковый словарь русского языка С. И. Ожегова. «Словарь Ожегова» (21-е исправленное и значительно дополненное издание) Под редакцией Н. Ю. Шведовой [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://alcala.ru/slovar-ozhegova/slovar-ozhegova.shtml>.
19. Словарь Даля [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://lib.deport.ru/slovar/dal/k/kritika.html>.
20. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е. Ф. Губский и др, 2003 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://terme.ru/dictionary/184/word/kritika>.
21. Лебедев С. А. Философия науки : Словарь основных терминов. – М. : Академический Проект, 2004. – 320 с. (Серия «Gaudeamus») – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://terme.ru/dictionary/905/word/nauchnaja-kritika>.
22. Новая философская энциклопедия : В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд ; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – М. : Мысль, 2010. – Т. I. – 2010 – 744 с.
23. Новая философская энциклопедия : В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд ; Научно-ред. Совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – М. : Мысль, 2010. – Т. II. – 2010. – 634, [2] с.